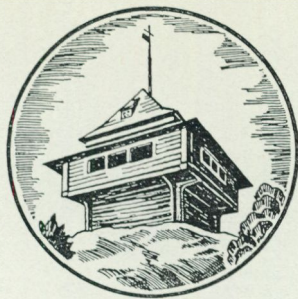

FATABUREN 1970

fataburen

Nordiska museets och Skansens årsbok 1970

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1970

Redaktion: Christian Axel-Nilsson • Nils-Erik Bærendtz • Sam Owen Jansson
• Skans Torsten Nilsson

Layout: Torsten Stääf

Tryck: Tryckeribolaget Ivar Hæggström AB 1970

Pärmens färgbild: Takmålning i ett avträde vid von Echstedtska gården, Västra Smedbyn i Kila, målad omkr. 1765. Gården tillhör Värmlands museum, Karlstad.

Att skura golv

»Sofia hade alltid blankskurade golv och fina trasmattor.» Detta yttrande fälldes av en äldre man i Virserum, när Nordiska museet 1962 höll på att flytta ortens gamla posthus till Skansen. Med Sofia avsåg han hustrun till postföreståndaren, som verkat och bott i huset och vars hem sedan rekonstruerats på Skansen. Eftersom mannen ännu efter sextio år kom ihåg golven, ligger det nära till hands att dra slutsatsen att blankskurade golv inte varit så vanliga.

Vad vet vi om hur det var bestämt förr i tiden med renhållningen – i synnerhet då av golven – hos det stora flertalet av befolkningen på landsbygden? Skurade man golven och i så fall hur ofta? Vem skurade? Hur skurade man? Vad hade man för redskap och rengöringsmedel? Försökte man förebygga nedsmutsning? Brukade man täcka golven med något, t. ex. ris, sand eller mattor?

När vi söker få svar på dessa frågor, finner vi snart att rengöringen är en av de mera svårutforskade hemsysslorna. Det finns sålunda ytterst få redskap bevarade på grund av deras slit- och slängkaraktär, och av samma skäl är de i regel ej upptagna i bouppteckningarna.

Om vi går till det tryckta källmaterialet och börjar med 1700-talets topografiska litteratur, så lämnar rese-

beskrivningarna från denna tid i regel endast allmänna iakttagelser och omdömen om bostadens renhållning. Så säger t. ex. Linnélärjungen och Åbo-professorn Pehr Kalm i sin Wästgötha och Bahusländska resa 1742 i en sammanfattning om förhållandena i Bohuslän: »Qwinfolken holla mäst sina hus renliga.» Från Västbo härad i Småland konstaterar Johannes Gaslander 1774 att »husen hålles öfwer alt snygga och städade, så at knapt en höna, som wärper, får vara i stugan, (än) mindre grisar och kalfwar». 1795 gör Carl August Ehrensvärd en resa i Skåne, där han i Bälinge i Norra Åsbo finner »stugorna treffliga, med en långt mer än vanlig snygghet».

I Linnés egna resebeskrivningar från olika landskap finner vi däremot värdefulla iakttagelser av detaljer. Detsamma gäller en del beskrivningar över enstaka svenska bygder från 1700-talets senare hälft, t. ex. Samuel Ödmanns Hågkomster från hembygden och skolan. Han ger där en mycket levande skildring av hur det snövit salsgolvet pryddes med enris hos hans morfar Samuel Wiesel i prästgården i Vislanda, Småland: »En prydnung, den undertecknad endast sett i detta hus, förtjenar ock nämnas. Vid särdeles högtidliga tillfällen haccades spädt enris oändeligen fint och makades med händerna i smala rän-

der, som utgjorde festoner omkring rummet på salens golf. Framför hvarje stol formerades en half cirkelbåge, och framför bordet en parabel med blomma. Till hvarje dörr gjordes öppning, dock å båda sidor garnerad, så att man fritt gick till skänk och skåp. Denna prydnad var icke en ny uppfinning; den var urgammal i huset, och döttrarna funno der ett fält för sin smak och sitt teckningsgeni. Seden bibehölls, tills dess de yngsta döttrarne genom gifte gingo ur huset. Dessa teckningar, som liknade buxbomsgångarne i franska smakens trädgårdar, gjorde, på ett snöhvitt golf, den skönaste verkan. Med någon varsamhet kunde man undvika rubbning. Fruntimrens styfkjortlar buro deras kläder högt. Men en dam i vår tid skulle med en enda svängning förstöra hela herrligheten.»

Värdefulla uppgifter om rengöring under 1700-talets slut och 1800-talets början lämnar också Märta Helena Reenstierna i den berömda Årstadagboken. Ett exempel härpå finner vi t. ex. torsdagen den 19 december 1793: »Skurades af Lena och mor Svahn lilla och stora Sängkamrarne och Garderoben.»

Såväl Samuel Ödmann som Märta Helena Reenstierna skildrar förhållanden i högreståndsmiljö. Liksom sådana miljöer ofta varit föregångare har de även varit det, när det gäller bostadens renhållning.

Från 1800-talet finns ännu en källa, som lämnar uppgifter om tillståndet i hemmen på landsbygden. Det är de läkarrapporter, som rikets läkare genom ett cirkulärbrev av den 14 juni 1813 från Sundhetscollegium uppmanades författa för sina distrikt. Läkär-

na kände väl till befolkningens förhållanden, och deras rapporter har inte bara medicinskt utan även kulturhistoriskt stort värde. Deras uppgifter är säkert mera med sanningen överensstämmande än de som en tillfällig resenär har lämnat efter ett enda besök. Som exempel härpå kan anföras en uppgift i en av de mest omfattande rapporterna, den som berör Strömstads provinsialläkardistrikt 1818. Där heter det bl. a.: »I de flesta Bondhus råder en oförsvarlig osnygghet.» Professor Kalm hade sagt tvärtom sjuttiosex år tidigare.

Den topografiska litteraturens uppgifter om rengöring blir under 1800-talet mera detaljrika. Både skurning av möbler, putsning av metallföremål och sandning eller ströning av golv omnämnes. Skildringarna gäller emellertid oftast de stora högtiderna, framför allt då julen, medan uppgifter saknas om den vård, som ägnats bostaden dessemellan, likaså beskrivningar om tillvägagångssätten. Den mest realistiska skildringen lämnar byskomakaren Jonas Stolt från Högsby socken, Kalmar län, i sina minnen från 1820-talet. Han berättar där om det vardagliga tillståndet i stugorna: »Om du ungdom kunde föreställa dig, huru det såg ut i ett sådant hus höst eller vinter, och kunde se brännerirörelsen med all dess slabb, os och imma, ävenså bryggeriet och linhanteringen med dess fjun och damm och så de förut nämnda hönsen och annat mera! Därtill må du veta, att golvet aldrig skurades, utan då det var alltför tokigt, slogs ett par skopor vatten däröver, sedan sopades med den styva kvasten, varpå alltsammans föstes till dörren, östes upp i en stäva

och bars ut.» Om veckostädning säger han följande: »Om helgdagarna var huset uppsnyggt och golvet överstrött med en hop sand. Vid bättre tillfällen ströddes hackat enris därpå.» Och han gör en jämförelse mellan böndernas och torparnas bostäder vad beträffar snygghet: »När du nu ser, hurudana bondgårdarna voro i allmänhet både utom och inom, så må du själv bedöma de usla backstugorna och de fattiga torpen.» Vidare har han noterat, när man började skura till de stora helgerna och hur det uppfattades: »Redan på 20-talet började en och annan bondmor att skura golvet julaftonen och midsommaraftonen, och detta beryktades ut, som om något ovanligt hade hänt, vilket det väl var.» Han har också en intressant uppgift om skurning en gång i veckan: »En rik bonde i Basebo, vars kvinnor togo våldet redan på 30-talet att skura golv varje vecka, räknade ut kostnaden därför ifall han skulle lega därtill, och det blev en vacker summa, som han räknade som förlust. Denna plägsed tilltog med tiden alltmå, men ännu 1857 togs en bondbyggnad ner för att flyttas till annan plats, och där hade intill den dagen aldrig varit skurat golv. Men nu brukas det överallt, även hos det fattigaste folk.» Även ett redskap för skurning omnämnes vid ett tillfälle, då han talar om grantvagan, som brukade ligga på den bänk, där kokkärlen hade sin plats. Grantvagan var en viska, som var hopbunden av grankvistar. I byskomakaren Stolts minnen har vi utförligare än i andra tryckta källor fått svar på några av de frågor som ställts om rengöring, dock begränsat till en enda trakt.

En mera detaljerad och omfattande kännedom erbjuder svaren på en av Uppsala landsmålsarkivs och några av Nordiska museets frågelistor. Uppgifterna omfattar tidsmässigt 1800-talets senare hälft och 1900-talets första decennium och geografiskt hela landet.

Hur ofta skurade man?

Bruket att skura till jul och midsommar, som enligt Jonas Stolt var anmärkningsvärt på 1820-talet, tycks ha blivit ganska allmänt under 1800-talets senare hälft. Uppgifter härom påträffas i de flesta frågesvaren. Endast ett par gånger omnämns skurning enbart till jul. »Golvet behandlades icke med vatten mer än en gång om året och det var till julen.» Och bara ett svar talar om midsommarskurningen som den enda förekommande. »Då brukade man t. o. m. skura golvet i stugan, vilket i regel ej inträffade någon gång mer under året.»

Julrengöringen var den sista större sysslan, som man tog itu med, sedan man flera veckor varit sysselsatt med olika julförberedelser såsom slakt, brygd och bak. Den började några dagar före jul. I en storbondegård som Ekshäradsgården på Skansen ville man ha åtta dagar på sig. Man började med att tvätta sängarna och byta halm i alla madrasser. Allt »löst och fast» tvättades, och i skåpen lade man tidningspapper om man så hade. Silver, koppar, mässing och malm skurades i aska. Fönster var insatta på hösten med vitmossa emellan. På julaftonen började pigan skura golven klockan fyra på morgonen, och arbetet skulle vara klart till frukosten halvnio.

1. Interiör från Skansens Oktorps-gård medan den ännu stod på sin ursprungliga plats i Slöinge sn, Halland. Golvet är "barrat". Foto från 1880-talet.

Golvskurningen har på de flesta håll gjorts så nära inpå helgen som möjligt, antingen som i Ekshärad på julaftonen eller dagen före. Från Ångermanland finns uppgift om att dagen före julafton kallades tvättardagen och att man där efter skurningen bredde ett segel över golvet för att det skulle vara rent till julkvällen var inne. Seglet var ett sådant skynke, som brukade bredas under kornhässjan, när den tömdes.

En kvinna från Oktorps i Slöinge socken, Halland, som kom ihåg när Artur Hazelius 1895 köpte byns gamla gård och flyttade den till Skansen, berättade att först när golvet skurats i denna stuga på julaftonen sattes bo-

naderna upp. Annars låg de hoprullade på vinden och togs endast fram till jul. Som barn hade hon många julaftnar tillsammans med andra barn i byn stått i den nyskurade stugan och beundrat »allt det vackra». Över huvudet taget tycks julrengöringen betytt mycket för att framkalla helgstämmning. Pynt och jularrangemang var inte vanliga. I stället gladde man sig åt det synliga resultatet av den vård som ägnats hemmet och dess inventarier.

Vad beträffar rengöring mellan jul och midsommar kan konstateras att någon daglig vård av bostaden på de flesta håll ej förekom. Ytterst få svar talar om daglig sopning. Och om man sopade, så samlades i regel soporna i

en särskild sopvrå vid spisen eller dörren, där de fick ligga till lördagen. Självfallet har det inte varit lätt att hålla golven fria från sopor. Jonas Stolt påpekade hur brännerirörelsen och linhanteringen skräpade. Det var också mycket annat som smutsade ned, t. ex. veden som man eldade de stora spisarna med. Från Älvdalen i Dalarna talas om att golvet var övertäckt med spån efter männens handaslöjd och knappast kunde sopas annat än till söndagen. På sina håll har man också på vintern tagit in de mindre husdjuren i stugan, då uthusen var kalla och dragiga. En annan sak, som man i detta sammanhang måste komma ihåg, är att man på landet betraktat tiden från måndag morgon till lördag eftermiddag som en sammanhängande arbetsperiod, då man helt enkelt inte hade tid att ägna sig åt rengöring. Söndagen däremot var den dag, då det icke nödvändiga arbetet låg nere och vila och stillhet rådde. Lördagen eller rättare lördagseftermiddagen före denna vilodag har man därför ägnat någon tid åt hemmets vård. De utrymmen, som dagligen användes, har då i regel sopats grundligt, och redskapet har på de flesta håll varit en kvast av björkris. Det talas ibland om att man sopade med torr snö eller med kvasten doppad i vatten för att det inte skulle ryka. Damm var annars ett okänt begrepp på landsbygden liksom dammtorkning, dammvippa och dammhandduk.

Jonas Stolt hade en uppgift om regelbunden veckoskurning från 1830-talet. Och han tillägger att »denna plägsed tilltog med tiden alltmera». Från Värmland säger en av våra sagesmän att man under hela 1800-talet

brukade skura en gång i veckan eller åtminstone var fjortonde dag. Och han talar om, varifrån impulserna kom: »folk fick lära sig renlighet från de många herrgårdar som fanns i bygden. Bondsöner och bonddöttrar tjänade på herrgårdarna, och när de tjänat och kom hem, så tog de itu med smutsen och ville efterlikna herrgårdens.» Men självfallet kom hemmens rengöring »an på person», som en meddelare från Färs härad i Skåne uttrycker det. Och en annan meddelare från Östergötland svarar så här på frågan, hur ofta stugan rengjordes: »Ja därför fans ingen regel dät blev eftersom husmodren hade tid och sinne för renlighet dät fans hem där golven skurades minst var 14 dag eller mäd två veckors mellan tid dät fans hem där golven skurades till varje högtid och hem där dät skurades till jul och midsommar män de förstnämnda var ju talrikare än de andra och sedan var dät olika hur ofta dät eller dät rummet skurades storrengjöring till jul och dän största till midsommar när dät var varmt och ljust storrengjöring i mindre skala gjorde en renälskande husmoder till varje högtid.»

Vem skurade?

Då den sistnämnda sagesmannen talar om »den renälskande husmodern», ger han därmed uttryck åt att rengöringsarbetet var ett kvinnogöra. Detta går också igen i alla andra uppgifter. Endast från ett par håll talas om att män deltagit i arbetet. Det har då gällt att bära vatten till skurning eller att skrapa bort den värsta smutsen med en järnskodd spade eller annat vasst föremål. En enda gång talas om att barn hjälpt till med att torka golv

med vitmossa. Men detta är undantag. En eller i regel flera kvinnor har utfört det tunga rengöringsarbetet. Från Bohuslän berättas att hustrurna i backstugorna brukade slå sig ihop tre och tre och hjälpa varandra vid storrengöring.

Undersökningsmaterialet lämnar också en del uppgifter om kvinnornas klädsel vid skurning. De brukade i regel inte ha mer på sig än särk och underkjol. Barfota på sommaren och träskor på vintern.

Hur skurade man?

I november 1914 gjorde amanuensen vid Nordiska museet Louise Hagberg uppteckningar om julfirandet i Bjuråkers socken i Hälsingland. De utgjorde underlag för en uppsats Forna dagars jul i Bjuråker, som hon publicerade i Fataburen 1919. När hon skildrar julrengöringen säger hon bl. a. »Men skurningen gick inte till där som nedåt landet utan med »kvast och fot», dvs. man slog en skopa vatten över golvet och strödde på sand, och så steg man med foten på en kvast utan skaft och gnodde till dess golvet blev fint; sedan sköljdes det återigen med varmt vatten, varefter vattnet sopades av och golvet torkades. Något sådant som att lägga sig ned på golvet och gno det med såpa och borste var man ej van vid däruppe.»

Enligt hennes skildring var alltså skurning med »kvast och fot» den metod som man använde i Hälsingland. Också Linné berättar om den. När han 1732 reste genom Västerbotten såg han hos nybyggarna i trakten av Lycksele, hur »qwinfolket twätade golfwet med högra foten, den de satte på en fornad granwiska och

besade (=hastigt sprang) så fram och till bakas».

Flera av svaren på frågelistorna omtalar samma metod. En kvinna från Tjustbygden i Småland minns från sin tidigaste barndom – hon var född 1888 – hur hennes mor skurade på detta sätt och hur det såg ut som om modern skulle slå kana på is. Två kvinnor kunde också med var sin tvaga under foten hålla i varandras armar eller axlar, medan de utförde skrubbing med foten. En meddelare från Jämtland säger att den som inte sett en kvinna skura ett golv med foten inte kan bilda sig en föreställning om hur kvickt det gick. Han berättar också, hur golvet sedan sköljdes genom att man slog vatten över det. Vattnet sopades undan med en kvast emot »skurvasspån» – smutsvattensprundet. Detta var ett fyrkantigt hål, som var uppsågat genom golvplankorna, och genom detta hål avleddes skurvattnet. Den ursågade biten användes som lock. Vanligen rann vattnet genom en trätrumma ut genom stenfoten. När golvet var färdigsköljt, torkades det med vitmossa eller gamla trasor.

Sköljningsproceduren tycks ha varit mest omfattande. Ibland var det en eller flera kvinnor, som följde efter »skureskan» med vattenbalja och mossa för att skölja och torka. Från Västergötland säger en meddelare att skurningen alltid gjordes på kvällen, så att golvet fick torka, medan folket sov.

I samband med den här metoden talas ibland om att redskapet är en kvast, ibland en tvaga. Om kvasten hade skaft, hölls skaftet uppböjt i handen och foten på själva kvasten. I

2. Skurning med "sloror", dvs. slitna björkkvistar i vilka man stuckit skaft av störrar. Bjurbäcken, Mangskogs sn, Värmland. Foto Nils Keyland 1910.

Värmland stack man störrar i slitna björkkvistar och använde dem vid skurning. Detta redskap kallades »slora» och skaftet »slorskaft». Man satte foten på »sloran» och skrubbede så hårt man kunde, och när man sedan sköljde golvet, fördes vattnet med »sloran» till sprundhålet. Denna metod fotograferades 1910 i Mangskogs socken av Nils Keyland, som var föreståndare för Skansens kulturhistoriska avdelning 1912–24. Ett ännu senare belägg för skurning med fot och granristvaga ger Ragnar Jirlow i en uppsats om fotarbete i Fataburen 1933, där han berättar hur han i början av 1930-talet – alltså tvåhundra år senare än Linné – såg, hur man skurade golv i västerbottniska kök med naken fot och granristvaga.

Flera av de meddelare, som be-

skrivit skurning med kvast och fot, talar om knäskurning som något som kom senare. »Först senare började man ligga på knä, då man skurade.» – »Men längre fram när jag blev större då tog hon en skurborste och skurade som vanligt.» – »Att skura golv med sand och vatten och björkkvast brukade ensamma gamla som ej kunde krypa på knä och skura. Det blev naturligtvis sämre skurat.» – »Fram på 1870-talet kom i bruk att ligga på knä och skura dock allt fortfarande med sand och viska och mos-sa.» – »Börja med borste och knäliggning 1868.» – »Egentlig skurning med såpa och borste blev en följd av golvmattornas intåg (från slutet av 1870-talet).» – »Längre fram kom man på att använda såpa och skurborste eller rotborste.» – Vad som gjorde att man »kom på» att knäskura går inte att utläsa ur materialet. Sambandet med »golvmattornas intåg» förtjänar dock att uppmärksammas. Orsaken till att trasmattan fick en allt större spridning – det stora genombrottet ägde rum mellan 1860–90 – var den höjda standarden. Denna medförde bl. a. förbättrade bostadsförhållanden med flera rum och ökad bostadshygien. I kammare och finrum, där trasmattorna kom att spela stor roll, »lönade» det sig att söka få fram ett så gott resultat av skurningen som möjligt. Och genom knäskurning blev det »bättre skurat».

Det förekom en del »uppfinningar» för att lätta det dryga arbetet eller rättare för att spara knäna. Det enklaste sättet var att lägga några granriskvistar eller en säck under knäna. Från Småland talas om att man stoppade en säck med starr. Där har

3. Knäskurning i en bondgård, Jämtland, omkr. sekelskiftet. Foto Per Wising.

man också urholkat ett bräde och fyllt med vitmossa. På en del gårdar i Sörmland flätade man halmhoar för knäna. Liknande tillverkning har förekommit i Väse härad, Värmland. Man sydde ihop halmflätor till en botten ungefär 40×50 cm, som försågs med uppstående kanter av halmflätor på tre sidor. Uppfinningen kallades »skurbagge» och ansågs vara mjuk och angenäm för knäna. Dessutom skyddade den kjolen för smutsvattnet. Vem som helst kunde tillverka »skurbaggar», men vanligen var det vissa personer som tillverkade såväl skurbaggar som dörmattor och skor av halm och sålde dem på marknader i Karlstad.

Redskap

I det föregående har omnämnts några av de redskap som brukade användas vid golvrengöring. Så gott som överallt har man sopat med kvastar av björkris. Kvastarna tillverkades på hösten, då björkriset var starkast. Vidjor tog man däremot på våren av ung-björk. Man tillverkade kvastarna i hemmen, men det förekom också att man köpte av fattigt folk som gick och sålde. Bönderna brukade också sälja kvastar i städerna, där avsättningen var stor. Hyresgästerna i stan var skyldiga att i tur och ordning sopa trappa, förstuga och även gatan utanför huset.

På en del håll gjordes en speciell kvast till midsommar. Den lade man ner extra mycket arbete på. Skaftet skulle vara smalt och alla vidjor barkade, så att skaftet lyste vitt. I själva kvasten skulle lövet vara kvar – det skilde den från de kvastar som man annars gjorde.

Kvastar tillverkades också av annat ris än björk. Kråkris ansågs vara särskilt starkt. På Öland använde man det styva och hårda riset av tok, ölandstok, till att »göra viskor till kärls rengörande» och »till kvastar att sopa golvet med» konstaterar Linné i juni 1741. Ljung användes också. Särskilt arbetsamt ansågs det vara att binda kvastar av björnmossa. Sådana användes ofta till ugnssopor. Vid sopning av spisar kom däremot vingar av gäss, höns eller andra fåglar till bruk.

Tidigare har vi sett att slitna björk-kvastar på många håll fått tjäna som skurredskap. Och »slororna», som man skurade med i Värmland, var uttjanta kvastar, som man stuckit en stör i.

4. Tillverkning av kvastar av dvärgbjörk och kråkris. Bjurbäcken, Mangskogs sn, Värmland. Foto Nils Keyland 1911.

5. Skurning med slitna näverskor. Väggen skuras med hoprullad näver. På golvet en s. k. skrocka med skursand. Bjurbäcken, Mangskogs sn, Värmland. Foto Nils Keyland 1911.

Det vanligaste redskapet vid skurning har emellertid varit en tvaga eller viska av granris. Tvagorna gjordes på våren av små grankvistar, som bands ihop med björkvidjor och sedan fick torka. Det var kvinnfolksgöra. »Mari på Bergets mor brukade göra grantvagar», säger en meddelare från Värmland, som också talar om att man skulle göra fyrtio par om våren. På en mindre jämtlandsgård gjorde man tjuugo par och lika många kvastar.

Tvagar av halm omtalas från Skåne, Halland, Gotland och Dalsland. Kvinnan, som kom ihåg julrengöringen i nuvarande Oktorpsgården på Skansen, berättade att man där skurade med en viska av halm. Medan hon berättade, tog hon litet halm och snodde ihop och band om ett snöre på mitten. Precis som hon kom ihåg att kvinnorna brukade göra. I Oktorpsgården gjordes viskorna av Kristinas syster, moster Beata. Kristina var hustru till gårdens siste ägare, som sålde den till Artur Hazelius.

I Värmland och Ångermanland har man också skurat med slitna skor av näver och hoprullade näverstycken.

Golven torkades med vitmossa, ibland även med gamla trasor. Mossan repades på sommaren eller när man var färdig med »slåtttern, säden och potatisen». Sedan fick den ligga och torka. Det förekom att mossan efter användningen breddes ut på stenar för att åter torka och sedan användas på nytt.

Redskapen har som framgått tillverkats i hemmen av det material, som stod till buds. »Hadde man fått sett någon som använt såpa samt Borste samt torkatt med trasa det hadde varit lyx», säger en meddelare från Dals-

6. Upptagning av vitmossa, som användes att torka med vid skurning. Bjurbäcken, Mangs skogs sn, Värmland. Foto Nils Keyland 1911.

7. Skurborstar ur Ahlén & Holms jubileumskatalog 1899—1924.

land. »Längre fram . . . blev skurning-en betydligt lättare, ehuru dock lite kostsammare då såpan och borste ofta måste hemköpas», heter det från Värmland.

Köpa redskap att göra rent med hade man inte råd till och man tyckte också det var onödigt. För den borsttillverkning som förekom fanns inte så stor avsättning på landsbygden utan mera i städerna. I de tidskrifter för hem och hushåll, som startades under 1800-talets senare hälft och som huvudsakligen hade sin läsekrets i städerna, ges ibland råd för rengöring. Här uppräknas borstar av skilda slag för olika rengöringsändamål.

I Norra Sandsjö socken, Småland, har fabriksmässig tillverkning av borstar bedrivits sedan 1860-talet. Då grundade några danskar en fabrik i Nyholm. I en diversehandel i socknen, som innehades av tre bröder,

sålde man mycket skurborstar till kunder på landsbygden från 1910-talet. En borste kostade där tjugofem öre. En fjärde bröder hade 1905 startat en borstfabrik i samma socken. Den tillverkade damm-, gryt-, sko- och skurborstar och sysselsatte tjugoman. Enligt en av Socialstyrelsen 1912 företagen utredning om svensk hemindustri fanns i landet 18 borstbinderi- och kvastfabriker med 527 arbetare och 13 företagare som sysselsatte 96 hemarbetare med borstbinding.

Om försäljning av skurborstar var på uppgående efter sekelskiftet, kan man ej säga detsamma om skurdukar. Enligt en av Kommerskollegium 1912 gjord specialundersökning av textil- och beklädnadsindustrin var det endast ett företag som tillverkade skurdukar. Det var Aktiebolaget Forsäkers Fabriker i Mölndal, grundat 1884. Företaget sysselsatte 175 arbetare och tillverkade utom skurdukar bomullstrassel, jutedrev, vadd, bomullsavfall (förädlad), bomullsgarn, puts- och dammdukar samt bomullsfilt och bordunderlägg. Enligt Ahlén & Holms jubileumskatalog 1899—1924 kostade en skurtrasa fyrtio öre. Men att köpa en skurtrasa ansågs länge som onödigt. Man tog vad man hade, ofta utslitna kalsonger eller andra plagg av triå.

Rengöringsmedel

Sand har överallt använts som rengöringsmedel. Linné talar om skursand i sin öländska resa 1741. På de flesta håll tog man själv upp sand vid sjöstränderna, innan det frös. I städerna var skursand en handelsvara, som fanns att köpa i handelsbodarna. Såpa

8. Annonc om Glycerin-Såpa ur Sveriges Handelskalender 1893—94.

fanns också. Men den användes inte till golvsurning. »Såpa var ej lönt att tala om», säger en meddelare från Uppland. »Köpa såpa för sådant var inte råd till», säger en annan. Och en kvinna från Småland omtalar »att det var väl brist på pengar, och såpa och soda det var de gamla så sparsamma med, så det fick inte brukas i onödan, för 5 öre såpa å för 5 öre soda det skulle ju räcka till storbyk då på den tiden».

I den förut omtalade diversehandeln i Norra Sandsjö tog man hem såpa i laggkär! på 150 kg. Kärlet sågades itu, så att man fick två halv. Den gula såpan var vanligast. Man sålde inte så mycket såpa till skurning. Den övervägande delen användes till tvätt.

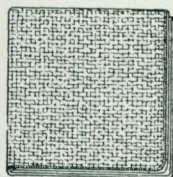
Enligt en uppgift från Värmland upphörde skurning med sand på 1920-talet, när man började belägga golven med linoleummattor.

Förebyggande åtgärder

För att i någon mån hindra att golven smutsades ned allt för mycket, brukade man lägga granris vid förstubron. Man flätade också dörrmattor av björkris eller matlumner, som även kallades matt- eller klippgräs. En annan åtgärd som skyddade golven var »ströningen». Vare sig man skurade eller bara sopade var det vanligt till söndagen att sanda eller strö golvet med ris eller löv. Sandning förekom i de trakter, där man hade god tillgång till fin sand. Den skulle ligga mycket jämn, och enligt en sagesman »fick man ej strö så hastigt att den stannade vid stols-, bords- eller bänkbena». Vid högtidliga tillfällen ströddes även enris över sanden. Där

man inte sandade, strödde eller »barrade» man i regel vintertid en- eller granris på golven. I regel hackade man riset själv men köpte också hackat ris på marknaden eller av någon som gick och sålde. I en kassabok från åren 1838—40, som fördes på Ingsbergs herrgård i Nässjö socken, Småland, finns varje vecka, vanligen på lördagar, en återkommande utgiftspost »Sara till granris». Sara var gårdens husmamsell, och det ålåg henne att köpa det granris som erfordrades. På sommaren strödde man löv av al, asp eller björk, även av rönn och säl på sina håll. Andra växter, som användes till ströning, har varit ljung, älggräs och matlumner. Bruket att breda halm på det julskurade golvet var också en skyddsåtgärd. »Ströningen» fortsatte, tills trasmattor mera allmänt började användas, vilket skedde vid olika tider på olika håll. Sedan ansågs det inte fint att ha sand och enris på golvet. Spottlådor började då också förekomma, tidigare betraktades det ofta som högfärd att ha sådana.

Golvrengöring med skurborste och såpa levde kvar, tills nya golvmaterial och fernissning eller annan behandling av trägolven kom att kräva skonsammare metoder. Skurborsten har ersatts av svabb eller långborste och såpan av syntetiska rengöringsmedel. Ingen vill längre knäskura, och många ungdomar har aldrig sett, hur det går till. Och den gamla Oktorpsgården på Skansen, som en gång rengjordes med halmviska och sand, skuras i dag med maskin.

9. »Skurtrasa N:r 2 H 60535, av mjukt o. tjockt bomullsgarn, poröst vävd, så att den lätt upptager vatten. Storlek 50×50 cm. Pris pr st. 40 öre.» Ur Ahlén & Holms jubileums-katalog 1899—1924.

Litteratur:

- Ehrensward, C. A.*, Fem dagars resa i Skåne 18—23 juli 1795. Lund 1871.
Gaslander, J., Allmogens i Wästbo sinne- lag, seder m. m. Växjö 1923.
Hagberg, Louise, Forna dagars jul i Bjuråker, i Fataburen 1919.
Jirlow, R., Fotarbete, i Fataburen 1933.
Kalm, P., Pehr Kalm's Wästgötha och batusländska resa förrättad år 1742. Sthlm 1746.
Lassen, H., Renlighed i klunketiden. Khvn 1950.
Linné, C. v., Carl Linnæi öländska och gothländska resa... förrättad år 1741. Sthlm och Ups. 1745.
Linné, C. v., Iter lapponicum. Linnés ungdomsskrifter, utg. av K. Vetenskapsakademien ser. 2. 1889. Sthlm 1889.
Reenstierna, M. H., Årstadagboken 1793—1812. Sthlm 1966.
Stolt, Jonas, Byskomakaren Jonas Stolts minnen från 1820-talet, i Kalmar läns Fornminnes-förenings Medd. XIII (1935).

Sundt, E., Om Renligheds-Stellet i Norge. Chra 1869.

Ödmann, S., Hågkomster från hembygden och skolan. Örebro 1861.

Sveriges officiella statistik, Textil- och beklädnadsindustrien. Sthlm 1914.
Svensk hemindustri. Sthlm 1917.

Ahlén & Holm jubileumskatalog 1899—1924. Sthlm 1924.

Läkares topografiska berättelser 1813—1822. Medicinalstyrelsens arkiv.

Tidskrifter för hem och hushåll.

Följande frågelistor från Uppsala landsmålsarkiv och Nordiska museet har genomgått:

ULMA	9	Renlighet
NM	9	Textiliernas användning
»	12	Husgrund och golvläggning
»	13	Jul
»	15	Från Lucia till tjugondag Knut
»	81	Torparnas bostäder och bohag
»	82	Statarna
» Sp	70	Midsommar

SUMMARY

Scrubbing floors

Very few tools for house-cleaning are preserved or mentioned in inventories. In travelogues from the 18th century (e.g. Linné, Kalm, Gaslander, Ehrensward) only general observations are found on the state of cleanliness in homes. But district medical officers' reports from the early 19th century tell of an "indefensible untidiness" in country homes, which were only perfunctorily tidied on Saturdays. Before Christmas and Midsummer a more thorough cleaning took place.

Floors were scrubbed with water, sand and a broom without handle rubbed over the floor with the foot. This me-

thod was used in some places until the 1930's although scrubbing on one's knees with brush and soft soap came in the 1860's.

Sand was everywhere used as a detergent. Soft soap and soda were used very sparingly, as they were considered too expensive.

To prevent newly cleaned floors from being dirtied, fir-twigs were put down on the front-steps or door-mats of plaited birch-twigs used. Floors were sprinkled with sand, leaves, twigs and pine-needles until rag-carpets came into general use. Then spittoons became popular, earlier regarded as vainglorious.